

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СТАН РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ

Трояновська Марія Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

<https://orcid.org/0009-0009-6804-2665>

ResearcherID GPX-3165-2022

Scopus-Author ID 57195972341

У статті комплексно проаналізовано особливості психічного розвитку учнів із порушенням слуху та з'ясовано їхній вплив на стан рухової активності. Зауважено, що порушення слуху є серйозним сенсорним дефектом, який впливає не лише на мовленнєвий розвиток дитини, а й на формування її психіки, соціальної адаптації та рухової активності. В учнів із порушенням слуху спостерігаються специфічні особливості психічного розвитку, серед яких сповільнене формування мовлення, обмеження обсягу пасивного й активного словника, труднощі в комунікації, а також зниження пізнавальної активності. Обмежене слухове сприймання ускладнює процеси пізнання навколишнього світу, що також призводить до відставання у розвитку таких психічних функцій, як-от: увага, пам'ять, мислення та емоційно-вольова сфера. Ці порушення мають безпосередній вплив на рухову сферу учнів. Дослідження свідчать, що учні з порушенням слуху мають знижену координацію рухів, слабішу рівновагу, уповільнене формування просторових уявлень та меншу витривалість проти нормально чуючих однолітків. Через труднощі в засвоєнні інструкцій та обмежене спілкування з однолітками такі учні часто проявляють нижчу ініціативу в руховій активності та меншу участь у колективних формах фізичних вправ, ніж діти зі звичайним слухом. Науково обґрунтовані підходи до організації фізичного виховання мають враховувати як психічні, так і фізіологічні особливості таких учнів. Отже, рухова активність є ключовим фактором гармонійного психофізичного розвитку учнів із порушенням слуху. Психологічні особливості учнів із порушенням слуху формуються під впливом сенсорної депривації, мовленнєвого дефіциту та соціальних бар'єрів. Однак за правильної педагогічної та психологічної підтримки учні з порушенням слуху здатні успішно розвиватися фізично та навчатися. Необхідно таким дітям забезпечувати адаптоване навчальне середовище, доступ до жестової мови, використання візуальних матеріалів та розвиток альтернативних способів комунікації.

Ключові слова: рухова активність, порушення слуху, учні, здоров'я, психологічні особливості.

Troianovska Mariia. Peculiarities of mental development of pupils with hearing impairment and their influence on the state of motor activity

The article provides a comprehensive analysis of the peculiarities of mental development of students with hearing impairment and their impact on the state of motor activity. It is considered that hearing impairment is a serious sensory defect that affects not only the child's speech development, but also the formation of his/her psyche, social adaptation and motor activity. Students with hearing impairment have specific features of mental development, including slower speech development, limited passive and active vocabulary, difficulties in communication, and reduced cognitive activity. Limited auditory perception complicates the processes of cognition of the world around us, which, in turn, leads to a lag in the development of such mental functions as attention, memory, thinking, and emotional and volitional sphere. These disorders have a direct impact on students' motor skills. Studies show that students with hearing impairments have reduced coordination, poorer balance, slower formation of spatial representations, and less endurance compared to their normal hearing peers. Due to difficulties in learning instructions and limited communication with peers, such students often show less initiative in physical activity and less participation in collective forms of physical exercise. Evidence-based approaches to organizing physical education should take into account both the mental and physiological characteristics of such students. Thus, motor activity is a key factor in the harmonious psychophysical development of students with hearing impairment. The psychological characteristics of students with hearing impairment are formed under the influence of sensory deprivation, speech deficit and social barriers. However, with the right pedagogical and psychological support, students with hearing impairment can successfully develop and learn. It is necessary to provide an adapted learning environment, access to sign language, the use of visual materials, and the development of alternative ways of communication.

Key words: motor activity, hearing impairment, students, health, psychological characteristics.

Вступ. Згідно з даними, які містяться у вітчизняній літературі, в Україні останнім часом фіксується погіршення стану здоров'я дитячого та юнацького населення (Н. В. Москаленко; М. В. Дутчак; О. В. Андреева; Т. Ю. Круцевич; М. О. Носко). Одним із типів порушень здоров'я, що виникають внаслідок соціальних факторів, таких як соціальний дефект, недостатність та інвалідність, є порушення сенсорного розвитку. Результати наукових досліджень показують, що кількість людей

із порушеннями слуху в Україні перевищує 100 тисяч, з яких школярі становлять 13% (В. В. Щорс, 2013; Міністерство охорони здоров'я України, 2016) [3; 4; 5].

Втрата слуху є важким сенсорним розладом, який не просто ускладнює формування мови та когнітивних функцій, а й суттєво впливає на психологічний стан та фізичну активність дитини. Діти шкільного віку з порушенням слуху або глухотою демонструють особливу динаміку психічного розвитку, яка вимагає нау-

кового дослідження, врахування ролі фізичної культури як засобу корекції [6; 7].

Питання рухового розвитку учнів із порушеннями слуху стає особливо важливим в умовах сучасної інклюзивної освіти, яка має на меті створення умов для повноцінного розвитку кожної дитини, незалежно від її індивідуальних потреб. Учні з вадами слуху мають унікальні психофізичні особливості, що істотно впливають на їхню здатність до освоєння рухових навичок, орієнтації в просторі, координації рухів та загального фізичного стану.

Втрата слуху або його ослаблення ускладнює нормальний процес спілкування та обмежує кількість сенсорної інформації, яка досягає центральної нервової системи. Як наслідок, з'являється своєрідний психічний розвиток: виникають складнощі у формуванні мовлення, мислення, знижується пізнавальна активність, сповільнюється реакція та звужується коло спілкування з однолітками. Це так само впливає на мотивацію до занять фізичною культурою та зменшує загальну рухову активність [8; 9].

Рухова активність учнів із порушенням слуху часто обмежена не тільки руховими факторами, але й психологічними перепонами – сумнівами у власних силах, побоюванням помилитися, труднощами в розумінні вказівок та іншим. Саме тому надзвичайно важливо враховувати особливості психічного розвитку таких дітей під час планування фізичного виховання, вибору методів і форм навчання, створення безпечного, зручного та емоційно сприятливого освітнього простору.

Таким чином, дослідження впливу психічного розвитку на стан рухової активності учнів із порушенням слуху є надзвичайно актуальним, адже дає змогу краще адаптувати навчально-виховний процес, сприяти соціалізації дітей із порушеннями слуху, зміцненню їхнього здоров'я та підвищенню якості життя загалом.

Матеріали та методи. Під час дослідження використано теоретичний аналіз матеріалів із фізичного виховання, педагогіки та психології. Зроблено узагальнення науково-методичної літератури та методичних рекомендацій з метою систематизації знань про розвиток рухових якостей в учнів із порушенням слуху, проведено педагогічне спостереження (фіксація поведінки, рухових навичок та рівня активності учнів з порушенням слуху на уроках фізичної культури) та узагальнення власного професійного досвіду.

Результати. Дослідження фахівців із дефектології виявили, що втрата слуху перериває цілісний процес психічного та фізичного розвитку дитини (Р.М. Боскіс, Л.С. Виготський, Т.А. Власова, О.П. Гозова, Т.В. Розанова, В.М. Соловйов, К.І. Тигранова, Ж.В. Шиф та інші). Тому педагогічний вплив у ранньому шкільному віці має бути зосереджений не тільки на подоланні, мінімізації, вирівнюванні та пом'якшенні фізичних та психічних вад глухих дітей, але й на інтенсивному розвитку їх пізнавальної діяльності, психічних процесів, фізичних можливостей та моральних чеснот [2].

Доведено, що втрата слуху зумовлює не тільки затримку мовленнєвого розвитку, але й відхилення

в руховій сфері. Рецепторна функція моторного аналізатора регулює всю нервову трофіку організму, тому в осіб із вадами слуху фіксується нестабільність вегетативної системи, що проявляється в їхній поведінці. У людей із порушенням слуху спостерігається збільшення частоти серцевих скорочень та дихання, посилення реакції фізіологічних систем організму під час фізичних навантажень. Найбільше страждають через враження слуху такі якості, як точність, рівновага, координація рухів, швидко-силові характеристики. Їхній розвиток проходить не однаково. Якщо швидко-силові якості неістотно відрізняються від норми, то точність рухів та координація у глухих відстають від норми суттєво. Доведено, що при втраті слуху зростає значущість кінестетичних відчуттів, оскільки вони певною мірою здатні компенсувати втрату слуху. У людини з порушенням слуху компенсація слухового контролю здійснюється за рахунок збільшення ролі зорових, тактильно-вібраційних та кінестетичних сприймань [1].

Порушення слуху значно впливає на формування психіки, розвиток мовлення, когнітивну сферу, соціалізацію та емоційно-вольову сферу. Детальний розгляд цих особливостей:

1. Мовленнєвий розвиток. Порушення слуху обмежує доступ до мовного середовища, що ускладнює формування усного мовлення. В учнів із глухотою мовлення може бути відсутнім або суттєво деформованим (олексія, аграматизм, порушення артикуляції).

2. Когнітивні особливості. Учні з порушенням слуху можуть мати затримку когнітивного розвитку – знижену здатність до абстрактного мислення, оперування мовними категоріями, труднощі в розумінні логічних конструкцій. Але ці особливості є не інтелектуальним дефіцитом, а наслідком недостатньої мовленнєвої практики.

3. Емоційно-вольова сфера. У глухих учнів часто спостерігається емоційна замкнутість, тривожність, знижена самооцінка, особливо у випадках, коли дитина не має належної комунікації зі своїм оточенням.

4. Особливості спілкування та соціалізації. Комунікаційні бар'єри значно ускладнюють встановлення контактів як із однолітками, так і з дорослими. Діти часто використовують жестову мову, що створює додаткові бар'єри в інклюзивному середовищі. Наукові роботи психологів вказують, що соціалізація таких дітей дуже залежить від доступу до альтернативних способів комунікації (жестова мова, візуальна підтримка, сурдопереклад).

5. Роль компенсаторних механізмів. При втраті слуху активізуються інші аналізатори – зоровий і тактильний, які частково компенсують дефіцит інформації. Учні з порушенням слуху мають високий рівень зорової пам'яті, спостережливості, просторового мислення.

Вплив психічного розвитку на рухову активність:

- моторна затримка. У дітей із порушенням слуху зазвичай спостерігається затримка в розвитку координації рухів, рівноваги, ритмічності.

- просторово-часова дезорієнтація. Через недостатній слуховий зворотний зв'язок складніше формується уявлення про простір і час.

– обмеження у фізичній сміливості. Психоемоційна напруженість і страх призводять до уникання нових видів активності.

Кореляція між психічним розвитком та руховою активністю. Психічна нестабільність знижує залученість до активних ігор і вправ. Позитивні зміни у фізичному розвитку сприяють підвищенню впевненості в собі та зменшенню тривожності. Успішне залучення до рухової активності покращує самооцінку, психоемоційний стан і соціальні навички дитини.

Науково обґрунтовані підходи до корекції рухової активності внаслідок психоемоційного впливу:

- використання візуально доступних ігор і вправ;
- створення позитивної атмосфери з допомогою жестів, міміки, похвали;
- індивідуалізація завдань;
- ритмічні, музично-рухові вправи.

Педагогічні спостереження та експериментальні дослідження [1] дозволяють розкрити специфіку рухової сфери учнів із порушенням слуху, а саме:

- неточність координації та непевність рухів, що простежується у базових рухових уміннях;
- відносна сповільненість опанування рухових навичок;
- утруднення в утриманні статичної та динамічної рівноваги;
- відносно низький рівень розвитку просторової орієнтації;
- загальмованість реакції, швидкості окремих рухів та темпу рухової діяльності загалом;
- відхилення в розвитку моторної сфери: слабка моторика пальців рук, узгодженість рухів окремих частин тіла в часі та просторі, зміна рухів, диферен-

ціація та ритмічність рухів, розслаблення, що загалом характеризує порушення координаційних здібностей;

– відставання в розвитку життєво важливих фізичних властивостей: швидко-силових, силових, витривалості та інших, що визначають фізичну підготовленість людини з вадами слуху.

Вказані порушення в руховій сфері учнів із порушенням слуху мають взаємозалежний характер та зумовлені спільними факторами: структурою слухового дефекту, недостатністю мовленнєвої функції, зменшенням обсягу отриманої інформації, станом рухового аналізатора, рівнем функціональної активності вестибулярного апарату.

Висновки. Особливості психічного розвитку учнів із порушенням слуху істотно впливають на їхню рухову активність. Емоційна нестабільність, соціальна замкненість та труднощі в сприйнятті інформації можуть гальмувати фізичний розвиток. Проте правильно організовані фізичні заняття, з урахуванням психолого-педагогічних особливостей виконують важливу психокорекційну функцію. Це обґрунтовує необхідність тісної взаємодії вчителя фізичної культури з психологом, дефектологом та родиною дитини. Психологічні особливості учнів із порушенням слуху формуються під впливом сенсорної депривації, мовленнєвого дефіциту та соціальних бар'єрів. Однак за правильної педагогічної та психологічної підтримки учні з порушенням слуху здатні успішно розвиватися фізично та навчатися. Необхідно забезпечувати таким дітям адаптоване навчальне середовище, доступ до жестової мови, використання візуальних матеріалів та розвиток альтернативних способів комунікації.

Література:

1. Адирхаєв С. Г. Теоретико-методичні основи навчання руховим діям й підвищення рухової активності студентів з обмеженими можливостями здоров'я : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Чернігів, 2015. 470 с.
2. Кунінець О. О. Корекція рухової сфери глухих дітей молодшого шкільного віку засобами оздоровчого туризму : дис. ... канд. пед. наук з корекційної педагогіки : 13.00.03. Запоріжжя, 2019. 301 с.
3. Носко М.О. Теоретичні та методичні основи формування рухової функції у молоді під час занять фізичною культурою та спортом: дис. доктора пед. наук: 13.00.09. Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2003. 434 с.
4. Ричок Т. М. Корекція показників фізичного стану школярів з вадами слуху засобами туристського багатоборства: дис. канд. наук з фіз. вих. та спорту : 24.00.02; Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2018, 298 с.
5. Трояновська М. Адаптивна фізична культура: навч.-метод. посіб. для студентів факультетів фізичного виховання. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка., 2023. 76 с.
6. Трояновська М. М. Готовність майбутніх вчителів фізичної культури до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. Вип. 151. Том І. Серія: Пед. науки. Чернігів: ЧНПУ, 2018. С. 298–300.
7. Трояновська М. М. Стан здоров'я школярів 10-11 років з вадами слуху. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. Вип. 152 (2). Том І. Серія: Пед. науки. Чернігів: ЧНПУ, 2018. С. 165–168.
8. Трояновська М. М. Теоретичні аспекти проведення занять фізичної культури з учнями з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 154. (2) Серія: Пед. науки. Чернігів: ЧНПУ, 2018. С. 166–169.
9. Трояновська М.М., Лазаренко М.Г., Жлобо В.О. Профілактика травматизму в адаптивній фізичній культурі для учнів з особливими освітніми потребами. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 3. Серія : Пед. науки. Чернігів: ЧНПУ, 2019. С. 296–301.

References:

1. Adyrkhaiev S. G. (2015) *Teoretyko-metodychni osnovy navchannya rukhovym diyam y pidvyshchennya rukhovoyi aktyvnosti studentiv z obmezhenymy mozhlyvostyamy zdorov'ya* [Theoretical and methodological bases of teaching

motor actions and increasing the motor activity of students with disabilities] : Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.02. Chernihiv. 470. [in Ukrainian].

2. Kuninets O. O. (2019) Korektsiya rukhovoyi sfery hlukhykh ditey molodshoho shkil'noho viku zasobamy ozdorovchoho turyzmu [Correction of the motor sphere of deaf children of primary school age by means of health tourism] : dissertation ... Candidate of Pedagogical Sciences in Correctional Pedagogy: 13.00.03. Zaporizhzhia. 301. [in Ukrainian].

3. Nosko M.O. (2003) Teoretychni ta metodychni osnovy formuvannya rukhovoyi funktsiyi u molodi pid chas zanyat' fizychnoyu kul'turoyu ta sportom [Theoretical and methodological bases of formation of motor function in youth during physical education and sports]. Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.09. Chernihiv: Chernihiv Taras Shevchenko State Pedagogical University. 434. [in Ukrainian].

4. Ruchok T. M. (2018) Korektsiya pokaznykiv fizychnoho stanu shkolyariv z vadamy slukhu zasobamy turyst's'koho bahatoborstva [Data correction of schoolchildren physical state with hearing impairment by means of tourism multiathlon]. D. in Physical Education and Sports : 24.00.02; National University of Physical Education and Sports of Ukraine, Kyiv. 298. [in Ukrainian].

5. Troianovska, M.M. (2018). Adaptivna fizychna kultura [Adaptive physical culture]. *Study guide for students of physical education faculties*. National University "Chernihiv Collegium" named after T. Shevchenko. Chernihiv. 104 [in Ukrainian].

6. Troianovska, M.M. (2018). Hotovnist maybutnikh vchyteliv fizychnoyi kultury do roboty z ditmy z osoblyvymy osvitnimy problemamy [Readiness of future physical education teachers to work with children with special educational needs]. *Visnyk of Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko*. Issue 151. Vol. I. Chernihiv: CNPU, 298–301 [in Ukrainian].

7. Troianovska, M.M. (2018). Stan zdorovya shkolyariv 10–11 rokiv z vadamy slukhu [The state of health of schoolchildren aged 10–11 with hearing impairment]. *Visnyk of Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko*. Issue 152. Vol. II. Chernihiv: CHNPU, 165–168 [in Ukrainian].

8. Troianovska, M.M. (2018). Teoretychni aspekty provedennya zanyat fizychnoyi kultury z uchnyamy z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh inklyuzyvnoyi osvity [Theoretical aspects of conducting physical education classes with students with special educational needs in inclusive education]. *Visnyk of Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko*, 154 (II), Chernihiv: CNPU, 166–169 [in Ukrainian].

9. Troianovska, M.M., Lazarenko, M.G., & Zhlobo, V.O. (2019). Profilaktyka travmatyzmu v adaptivniy fizychniy kul'turi dlya uchniv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Prevention of injuries in adaptive physical culture for students with special educational needs]. *Visnyk of Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko*, 159 (III), Chernihiv: CHNPU. 296–301 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.06.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.07.2025

Дата публікації: 02.09.2025